

THE ROMANIAN ACADEMY

Institute of History and Philosophy “George Barit” Cluj-Napoca

DOCTORAL THESIS

Summary

**Book and print in the 15th-17th c.
Physiognomy, printing art and technique in the 15th-17th c.**

**Scientific coordinator:
Prof. Nicolae Edroiu Ph. D.
Member of the Romanian Academy**

**Ph. D. Student:
Sorin Crişan**

**Cluj-Napoca
2011**

CONTENTS

ARGUMENT

European printing in the 15th-17th c. (Germany, Italy, France, Netherlands)

1. General remarks
2. Germany and the extension of printing
 - 2.1. Mainz
 - 2.2. Augsburg
 - 2.3. Nurnberg
 - 2.4. Colonia (Koln)
 - 2.5. Lubeck
 - 2.6. Strasbourg
 - 2.7. Basel
 - 2.8. Wittenberg
 - 2.9. Frankfurt
3. Italy and the triumph of printing
 - 3.1. Rome
 - 3.2. Venice
4. France and the dynasty of scholar printers
 - 4.1. Paris
 - 4.2. Lyon
 - 4.3. Josse Bade
 - 4.4. The Estiennes
 - 4.5. La Compagnie des Golfarins
 - 4.6. The Tournes
5. The Netherlands
 - 5.1. Christophe Plantin and the Plantin-Moretus dynasty
 - 5.2. The Elsevir dynasty
6. Printing activity in Europe in the 15th-16th c.
7. The printer's device
8. Books of "emblemata"
9. Book binding
10. Conclusions

The Transylvanian printing in the 15th-17th c.

1. Generalities
2. Paper factories in Transylvania in the 16th c.
3. The filigree of the Transylvanian paper
4. Printed books purchase and spreading in the 15th-17th c.
5. The education role in book purchasing
6. Ornaments of the Transylvanian printings in the 15th-17th c.
7. Possession signs
8. The Library of the Roman-Catholic Capitle from Oradea
9. The Roman-Catholic Library "Lyceum"
10. The Library of the Franciscan Monastery from Sumuleu Ciuc
11. Brasov-the epoch of the Honterus printings

12. Coresi
13. Sibiu and the first Slavonian-Romanian printings
14. Cluj and Heltai-Hoffgreff printing house
15. Alba-Iulia
16. The typography from Sebes
17. The typography from Orastie
18. Karadi typography from Abrud
19. The Incunabula of the Library of Academy Cluj-Napoca
20. Conclusions

BIBLIOGRAPHY

ANNEX: Incunabula 1-65 in the collections of Cluj-Napoca Library of Academy
(description)

Key words:

history of book
history of printing
art of printing
book spreading
15th-17th c.

ARGUMENT: Our study, *Book and print in the 15th-17th c. Physiognomy, printing art and technique in the 15th-17th c.* represents an analytical approach with double coordinate. The first one, the diachronical refers to the evolution of printing in Europe (especially in Italy, Germany, France, The Netherlands) and Transylvania (Brasov, Sibiu, Alba-Iulia, Cluj, etc.), within the historical, political, social and cultural context of the 15th-17th c. The second one, the synchronical, refers to the entire group of elements concerning the art of printing (especially, the description of the line letters, capital letters, frontispieces, vignettes, images in xylographic technique and miniate paintings, the filigree of the paper, the details of binding, or the characteristics of some printing offices, etc.).

THE EUROPEAN PRINTING IN THE 15th –17th C.

GENERAL REMARKS: The creation and development of printing art in Transylvania, but also the spreading of printed matters in the Occidental workshops have to be considered within the context of the extremely disturbed period during the 15th-17th c. The lots of political changes with dramatic consequences on the communities in the territories at the east of the Carpathians created on one side, the book trade (when the propaganda of new ideas was at stake), on the other side, preventing or even forbidding the spreading of printed matters, of any kind (when their contents offended the religious rules, the state, or communities, guilds, or organizations). It is worth keeping in mind, that, starting with the second half of the 15th c, Transylvania was caught between the dependence of the Romanian Principalities to the Porte and the wars of the Ottoman Empire with the Habsburgic Empire, wars that ended by the Turks' hegemony in Central Europe and the "historical" moment of the Adrianople Peace (1452-1452), between the Ottoman Empire and Hungary. At the same time, the printed book was in the centre of attention of the church, being promoted either by canonical printings and serving the interests of the clergy, or being overlooked or even forbidden, when opposing the ideas of the clergy. For this reason, the printing workshops (and later on the typographies) were subject to a strict surveillance, so that there was an obvious regress of the printing production in the second half of the 16th c. During the Renaissance, the printed book started its career as an art object, being estimated as such by the art collectors in the following centuries. The book illustration by xylography, diminishes a little, in the 17th c. in France, reaching only two portraits per book. In exchange, the aqua-forte technique started to develop, favouring a superior play of shadows and lights, increasing the quality of the artistic sign. If between 1500 and 1520-1525, we speak about the so-called post-incunabula, due to some common characteristics with the first printings, after 1525 the printed book acquires different qualities as compared to the mediaeval type. Thus, punctuation, paging enable an easy reading of the text. In the first years of the 16th c. colophony still exists to indicate the title of the work, the author, the translator, the printer, etc. The author and the title were mentioned in a "capitulum", the additional information appeared in an "cum indice", "cum comentariis", or "cum schola", while down page was the locality, the printer and the publication year. Colophony was frequently used in Venice, in the 15th c. and the beginning of the 16th c., as well as in Germany in the 16th c., in the form of half a clepsydra.

The 17th c. was considered a century of transition in the history of the book. It is the century when most literary genres appear, the folk creation having an important role. The book becomes more and more usual information (reading) means. Most of the books are

printed in almost 2,000 copies, except the religious and theological works, the school books and folk books. Illustrations were still metal engraved, instead of wood, while on the frontispice of the work (on first page) the author's portrait is more frequent. From the printed production in the 16th–17th c. only a quarter has been preserved, the more affected books being the popularization books, but also the loose pages, the manifests, the calenders, the “heretical” ones and the pamphlets.

GERMANY AND THE EXTENSION OF PRINTING: By the end of the 15th c., there were printing workshops in 60 towns in Germany, but only 12 had a special relevance, being closely connected to the economic, financial or commercial development: in the south of Germany, there were Basel, Augsburg, Strasburg and Nurnberg, while in the north, Koln, Lubeck and Bruges. Most of the German typographies used identical or very alike body of letters, enabling thus the identification of different printing offices, but at the same time the identification of the workshops from where fragments of works have been preserved, becomes more difficult.

ITALY AND THE TRIUMPH OF PRINTING: The idea of a new life, in the Italian state-cities, by the end of the 14th c., goes back not only a century and a half ago, to change into the new art, as, “what *re-borns*, re-affirms and glorifies, and not only the ancient values, the classical Greek and Roman, to which there really is a planned comeback. The cultural awakening characteristic to the Renaissance, even since the beginning, represents after all, a new affirmation of the man, of the human values, in different domains: from art, to the civil life”. The development of the art of print makes Italy one of the most important countries in book printing and spreading. At the beginning of the 16th c., the books from the Italian printing offices were sold beyond the expectations of the book keepers. The rich north of Italy was the place where the number of printing offices increased, e.g. Rome, Venice, Milan, Florence. There were also a number of itinerant printing offices, so that the number of books was still increasing. Albert Flocon mentions 70 stable printing houses, in Italy, in 1500.

FRANCE AND THE DYNASTY OF SCHOLAR TYPOGRAPHERS: Between 1525-1560 the Paris typographers tried to get free from the Gothic tradition, while the province workshops tried to get used to the German and Dutch traditions, as well as to the new Italian ornaments, used by Josse Bade, Robert Estienne and Sebastian Gryphe. In 1527 the standard dimensions of the printing paper were adopted, solving thus one of the greatest problems of printing. This period starts with *Heures de la Vierge*, by Geofroy Tory and ends with *Traité de perspective*. The printings reveal now their quality of illustrations, the elegance of the characters, proportions, letters, page margins, vignettes and ornaments.

THE NETHERLANDS: In the second half of the 16th c., the Flemish and Dutch printing offices got ahead the famous European ones (of course, we should mention here the context of the other countries, Italy's fall, etc.). The town with the most printing offices was Antwerp, one of the flourishing place in Europe. The Union from Utrecht, in 1579 makes Holland a space of tolerance, while the economic and commercial development enabled the liberty of an unprecedented pluriconfessionalism. The most outstanding were Christophe Plantin and the Plantin-Moretus dynasty, later on the Dutch Elsevir family.

THE PRINTING ACTIVITY IN EUROPE IN THE 15th-16th c.: With the creation of printing, in 1450, thanks to Gutenberg, the profession of typographer was most times doubled by that of editor and even bookseller. Sometimes, the typographer was the very author, a man of great knowledge and culture, a true scholar of his time, he recovered the quality of manuscripts, according to the original (a classical one, usually). The printed book gradually changes its mission, from a simple work of art to its educational and

information task. From now on, there was only one step to the democratization of printings, to their way to the large masses of population.

THE PRINTER'S DEVICE: The printer's device represented real identity acts for the 15th-16th c. books, and not only, considering that the volumes didn't open with the title page, as later on, in case of the books issued by the great typographies.

THE BOOKS OF "EMBLEMATA": "The Emblemata" represents a composit "item", in a frequently strange manner, joining plastic images, mythological or literary representations, short (lapidary) announcements, or even extended texts. The interests in "The Emblemata" started with the *Emblematum liber* of Giovanni Andrea Alciato (Augsburg, Heinrich Steiner's office, 1531), but shortly after, it was extended throughout the entire Europe.

THE BOOK BINDINGS: Today, we consider that book binding in the 15th-16th c. was meant not only to protect the book, being at the same time an ornamental sign, but like the signs of possession became real documentary sources, with lots of details about the history of the book, its owners, the way they had been preserved, their spreading, etc. All these reflect the activity of the bookbinderies, their characteristics revealing their style.

CONCLUSIONS: The 16th-17th c. are important because of the great printing offices created in Europe, so that the printed book goes beyond a simple curiosity of the time, becoming a reading, information and educational object.

THE TRANSYLVANIAN PRINTING IN THE 16th-17th c.

GENERALITIES: In the history of mentalities, the art of printing and book spreading plays an important role, as the means of spreading the written works (different types and printings) may offer information about a historical, social, economic context, as well as the extension and interference of the religious, cultural ideas, or the spiritual atmosphere of the time. There are also some unquestionable effects of Transylvania's changings, as a result of the disputes between Ioan Zápolya and Ferdinand I, and the transformation of a part of Hungary into a pashalik. The influence of the Lutheran movement in Transylvania, ever since the first decades of the 16th c., was decisive for the cultural life in general and especially for printing. The first towns that promoted the ideas of the Reform and Lutheranism were those with a majority of German population: Sibiu, Brasov, Sighișoara, Bistrița. The Romanian Transylvanian printing in the 17th c. developed within a double context, cultural- promoting the autochthonous language – and religious – of resistance, or attachment to the Calvinist principles and the Counterreform. After the printing activity was interrupted in Alba-Iulia, it started again, in Sebeș, where the *Golden Coffin*, by archpriest Ioan Zoba from Vinț, was printed in 1683

THE PAPER FACTORIES IN TRANSYLVANIA IN THE 16th c.: The history of paper within the Romanian areal, started in the 14th c. In the 16th c., as a result of the battle from Mohacs (1526) and the limited trade relations with western Europe, and the dispute between Ferdinand I of Habsburg and Ioan Zápolya, the authorities of the Voivodship of Transylvania had to purchase paper from abroad, through merchants, and to open some home printing offices and book factories. In Cluj, Heltai Gáspár opened in 1563-1564, a factory for his own typography, and the others from Transylvania, while in Sibiu, a new mill began to work in 1574 (after a first attempt failed in 1555), providing paper for the workshops and offices in Transylvania and Wallachia.

THE FILIGREE OF THE TRANSYLVANIAN PAPER: With the first paper mills – in Braşov, Cluj, Sibiu – the filigree was introduced (or the water mark), otherwise extremely spread, since the 14th c. in Europe, in a great variety of forms and images. Usually, these indicated the origin of the paper, to avoid the fakes. Today, the filigree is an important source of information and data about the year and place of the paper manufacturing, and with some acceptable error, the printing year. The most used for the water marks are of heraldic or religious inspiration, with vegetable, animal or anthropomorphous motifs.

PRINTED BOOKS PURCHASE AND SPREADING IN THE 15th-17th c.: In Wallachia, a decisive factor in printing and spreading was *the ruler*, patronizing the laic typographies, and *the church* when the office was meant to print religious books. In the 17th c., a special role was played by *itinerant book traders*, the later booksellers. The public library came into being by donations, such as the *princely donations* (offered by the princes of Wallachia and Moldavia), by which many towns and villages in Transylvania benefitted. The books also reached the Romanian areal through priests and merchants. In the 16th c. the connections of the Saxons, the Magyars, and the Romaninas from Transylvania with the great European centres and especially the German towns enabled the trade and cultural relations. The students at western Universities (Heidelberg, Wittenberg, Tübingen, Königsberg, Leipzig, Vienna, Krakow, Padova, Bologna, Pavia, Ferrara), representing both the noble class and the high- middle class, were one of the main ways through which the ideas of the Renaissance and the Reform were spread in Transylvania. The Transylvanian libraries in Târgu-Mureş, Alba-Iulia, Sibiu, Cluj, etc. have many books in their collections brought by these students, who studied abroad in the 16th c. At the same time, the nobles and the wealthy townspeople wanted to have their own libraries, so that, in the 16th c. out of the 150-200 million books edited in Europe, around 100,000 reached the Transylvanian areal, suggesting a high interest of the intellectuals from here, in the humanistic values.

THE EDUCATION ROLE IN BOOK PURCHASING: Book purchasing is connected with the evolution of the autochthonous schools, and the growing interest for the study at western Universities. Up to the 14th c., the only high education institutions that accepted the young Transylvanian students, were those in Paris, Italy, then Prague, Vienna an Krakow. The number of Saxons, Magyars and Romanians who studied in Occidental universities grew, in the following centuries.

ORNAMENTS OF THE TRANSYLVANIAN PRINTINGS IN THE 15th-17th c.: In the 15th-17th c., the ornaments in printing were due to a great extempt, to the manuscript painting, the miniatures, ornamented letters (zoomorphous, floral, anthropomorphous motifs), on the frontispices, frames, etc. Within the Romanian areal, the ornament and book illustration started with Macarie's printings; later on, in the 16th c. in Transylvania and Wallachia these are due to the apprentices who worked in Venice, or in other places under the influence of the Italian art decoration (such as Serbia, Muntenegru, Poland) Božidar Vuković's Chirilic Venice printings are exceptions, that attracted most of the Transylvanian and Wallachian typographers, like Coresi, by the printings from Targoviste or Braşov, or D. Liubavici, by the ornaments and frontispices of the *Slavonian Book of Sermons* (1545) and the *Acts of the Apostles* (1547). The typography of Božidar Vuković, created in Venice, in 1518, printed a great number of books for the Slavs from south Europe. In the books printed in the first half of the 16th c., the xylogravings were included in the text in a single colour, and were corrected by hand drawing.

POSSESSION SIGNS: The possession signs of most books offer information about the printing time, the ornaments and their route since they were printed. At the same time, they are

relevant for the direction followed by the 16th c. intellectuals from Transylvania. The many side notes or the *ex libris* and *supralibrosis* may provide important data about the successive owners of a book, used by princes, clergy or ecclesiastical institutions.

THE LIBRARY OF THE ROMAN-CATHOLIC CAPITALE FROM ORADEA: The creation of a Roman-Catholic diocese in Oradea is due to Ladislau I, while the Library of the Capitale, including first liturgical books, was created and enriched by donations from bishops and clergy, who studied abroad.

THE ROMAN-CATHOLIC LIBRARY "LYCEUM": The Roman-Catholic Library came into being with the setting of the Jesuits in Cluj, in 1579, in the building of the Superior School, gathering a rich speciality literature, including the Catholic Mediaeval books, which were not accepted by the Protestant Church from Transylvania.

THE LIBRARY OF THE FRANCISCAN MONASTERY ȘUMULEU-CIUC: In the 15th-16th c, the library of the Franciscan Monastery from Șumuleu-Ciuc was considered one of the richest monachal libraries in Transylvania, having survived the Reform. The library has also preserved the works of some abolished monachal orders, like the Dominican.

BRAȘOV – THE EPOCH OF THE HONTERIUS PRINTINGS: In Brașov, Honterius founded a typography, together with Theobaldus Gryphius, between 1538-1539 printed 11 works; the whole number of printings was 37, among which a *Rudimenta Cosmografia* (1541-1542), in verses – 1366 hexameters – an edition of that published in 1530 in Krakow. Between 1539-1557 (since the foundation of the typography and till the death of Valentine Wagner, Honterius's collaborator and successor) the number of printings was 53, out of which 33 in Latin, 14 in Greek and 6 in German. Honterius indicated the year and publishing place, but didn't mention his name as printer.

CORESI: Coresi was one of the most talented typographers of his time, offering his services to the Saxon or Magyar rulers (Hans Benckner, the noble Forró Miklós, or the judge Lucas Hircher), the Romanian ones (voivodes Alexander, Mihnea and Petru Cercel), or the clergy (as was the case of the Metropolitan of Transylvania, Ghenadie). Coresi also created the capital Chirilic letters, straight, more elegant. The initials of the paragraphs were ornated with geometric and floral motifs, as the Italian printings.

SIBIU AND THE FIRST SLAVONIAN-ROMANIAN PRINTINGS: Sibiu was among the first important centres in Transylvania in book printing and spreading. In fact, there was a cultural tradition started ever since the 15th c. In 1330, the Dominican monks created here the first library of manuscripts. Later on, the social, political and religious conditions, gave way to the ideas of the Reform, by its cultural trends and found a fertile land in Sibiu (as in all Transylvanian towns, with a majority of Saxon population), mainly by the books printed in the great European offices, or those belonging to the autochthonous typographies meant for the Romanians within the inter-Carpathians areal, who had to choose between old traditions and new tendencies, which provided social and cultural emancipation. The image of Sibiu, as a cultural centre, has to be associated with that of a political, military and economic centre of the Saxon University. The outstanding names are: deacon Lorinț, Albert and Rudolf Hoffhalter, who, after 1547, started to provide different types of letters, patterns for ornaments, frontispices, columns, etc.

CLUJ AND THE HELTAI-HOFFGREFF TYPOGRAPHY: As V. Ecsedy Judit mentioned, the printing activity in Cluj may be divided into three periods, according to the workshops' owners, or to the changes in the art, physiognomy and spreading of books. The first period, between 1550-1574, is that of Jacobus Lucius' typography, the second gathers the printed works of

Heltai Gáspár's widow (1575-1582), while the third belongs to Heltai Gáspár junior (1584-1600).

ALBA-IULIA: In Alba-Iulia the printing activity was connected to the church life. The activity of Lorinț, developed within the process of Calvinization of the Romanians from Transylvania, by Gheorghe de Sangiorz and Pavel Tordasi, which explains the temporary character of the printing activity in Alba-Iulia. It is worth mentioning the privilege obtained by Lorint to print *Tetraevangheliarul (The Four Gospel)*, which was mentioned at the end of the work.

THE TYPOGRAPHY FROM SEBEȘ: Coresi's activity includes also the Sebeș stage, that of *Sbornicul slavonesc (Slavonian Sbornik)*, in 1580 and the work of Filotei the monk (a collection of texts about the life of the saints), starting the printing of *Pripeale (Book of religious services)* in Transylvania.

THE TYPOGRAPHY FROM ORĂȘTIE: By *Palia (The Genesis and The Exodus)* – printed in 1582, by Șerban Coresi – the history of the printing mentions the only book printed in Orăștie, in the 16th c., and one of the most important Romanian texts of that time.

THE KARADI TYPOGRAPHY FROM ABRUD: In Abrud – a small mining place in Transylvania – is supposed to have existed a typography at work, in 1569. The information is given by a volume *in-4°*, with the title *Comoedia Balassi Menyhárt árultásáról*, in fact a political pamphlet of the Unitarian superintendent Karadi Pal.

THE INCUNABULA OF THE CLUJ-NAPOCA LIBRARY OF THE ROMANIAN ACADEMY: The Cluj-Napoca Library of the Romanian Academy possesses 177 original incunabula, that is books printed in the second half of the 15th c., representing the image of the European Renaissance and a hallmark for all those who study the spreading of the Occidental books in the Romanian Provinces, in the 15th – 16th c., and the next ones. The Library in Cluj-Napoca is on the second place after the Library from Bruckenthal in Sibiu, according to the number of incunabula. They represent a special fund, and belonged mainly to the Library of The Catholic College from Cluj (108 books, 14 with ex- libris stamp), 25 belonged to the Library of the Protestant College from Cluj (some with ex- libris stamp), 18 to the Library of the Unitarian College from Cluj (some with ex- libris stamp), 13 to the Roman-Catholic Diocese from Satu-Mare, 8 to the Central Library from Blaj ("Timotei Cipariu" collection), one was purchased in 1951, while 4 are of unknown origin (most probably they belonged to the Catholic College).

CONCLUSIONS: The book spreading in Transylvania in the 16th c. was the main way of spreading the new ideas of the Renaissance and Humanism, as well as of the religious currents, around the Reform, the Lutheranism, the Calvinism, the Unitarianism. All these have generated the transfer of the Counterreform on the Romanian soil and the answer of the Orthodox Church, confused by the unexpected, great changes. At this time in Transylvania, as everywhere else, the book represented both an aim in itself (by its artistic qualities, preparing the taste of the public for new and surprising changes, and propaganda or information means. The intellectuality in Europe couldn't stay away from the volcanic impulse of renewal of the social, political, and especially religious life. Both trade and autochthonous book production grew very rapidly in the next two centuries. In the 17th c., a major role was played by *The Gospel with learning*, in 1641, the *Catechism* in 1642, *The Calvinist Catechism* in 1648, *The New Testament from Balgrad*, in 1648, *The Book of Psalms* in 1651, *The Golden Coffin* from Sebeș, in 1683, and *Chiriacadromionul* of Mihail Istvanovici, in 1699.

REFERENCE

1. GENERAL REFERENCES

- BIOGRAPHIE universelle, ancienne et moderne*, vol. 5, Paris, 1812.
- BRIQUET, Charles M., *Les Filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier, dès leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600*, avec 39 figures dans le texte et 16112 facsimilés de filigranes, vol. I-IV, Genève/Paris, Alphonse Picard et fils, 1907.
- BURCHARDT, Jakob, *Cultura Renașterii în Italia*, vol. I-II, traducere de Nicolae Balotă și Gheorghe Ciorogaru, prefață, tabele cronologice, note și indici de Nicolae Balotă, Editura Minerva, București, 2000.
- CARTOJAN, Nicolae, *Istoria literaturii române vechi*, prefață de Dan Zamfirescu, postfață și bibliografii finale de Dan Simionescu, București, Editura Minerva, 1980.
- CIOCAN, Rodica, *Politica habsburgilor față de Transilvania în timpul lui Carol Quintul*, [teză de doctorat pentru istoria universală], București, 1945.
- COHEN, Gustave, *Écrivains français en Hollande dans la première partie du XVIIe siècle*, Champion, Paris, 1920 (Réimpression, 1976).
- CORSTEN, Severin; FÜSSEL, Stephan; PFLUG, Günther (Ed.), *Lexikon des gesamten Buchwesens*, band IV, Stuttgart, Günther Anton Hiersemann Verlag, 1995.
- CRÎȘAN, Sorin, *Jocul nebunilor*, prefață de Laura Pavel, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2003.
- DANKANITS, Adám, *Lesestoffe des 16. Jahrhunderts in Siebenbürgen*, Bukarest, Kriterion Verlag, 1982.
- DAVIS, Natalie Zemon, *A Trade Union in Sixteenth-Century France*, în „The Economic History Review”, New Series, Vol. 19, No. 1, 1966.
- DICIONNAIRE des lettres françaises, XVIe siècle*, publié sous la direction de Georges Grentes, Arthème Fayard, Paris, 1951.
- DURANT, Will, *Splendeurs italiennes, la Renaissance à Rome*, în: *Histoire de la Civilisation*, Vol. XV, Ed. Rencontre, Lausanne, 1963.
- FENEȘAN, Costin, *Studentii din Banat la universitățile străine până la 1552*, în „Revista de istorie”, tom XXIX, nr. 12, 1979.
- FIRU, S.I. (și alții), *Antologia gândirii românești. Secolele XV-XIX*, partea I, București, Editura Politică, 1967.
- GARIN, Eugenio, *Omul Renașterii*, traducere de Dragoș Cojocaru, prefață de Maria Carпов, Editura Polirom, Iași, 2000.
- GOFF, Jacques Le; KÖPECZI Béla (sous la direction de), *Intellectuels français, intellectuels hongrois. XIIIe-XXe siècle*, Budapest, Akadémiai Kiadó et Paris, Éditions du C.N.R.S., 1985.
- GOLDENBERG, Samuil, *Clujul în secolul XVI*, București, Editura Academiei R.P. Române, 1958.

- GRAND *Larousse encyclopédique en dix volumes*, tome I-X [avec supplément A-Z], Paris, Librairie Larousse, 1960-1964, [1968].
- HOLBAN Maria; ALEXANDRESCU-DERSCA BULGARU, Maria M. (sub îngrijirea), *Călători străini despre țările române*, București, Editura Științifică, 1968.
- HURMUZAKI, Eudoxiu de, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XI: 1517-1612, cuprinzând documente adunate, adnotate și publicate de Nicolae Iorga, București, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice / Academia Română, 1900.
- IORGA, Nicolae, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, ediția a II-a, București, Editura Ministerului de Culte, 1928.
- IORGA, Nicolae, *Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688*, București, Atelierele Grafice I.V. Socecu, 1904.
- IORGA, Nicolae, *Istoria literaturii românești*, ediția a doua, București, Editura Librăriei Pavel Suru, 1925.
- IORGA, Nicolae, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.
- JAKÓ Klára, *Istoria unei familii patriciene din Cluj în secolul XVI*, în: „Anuarul Institutului de istorie A.D. Xenopol”, Iași, XXX, 1993, pp. 91-95.
- LA GRANDE *Encyclopédie*, sous la direction de Berthelot, vol. I-XXXI, Paris, H. Lamirault et Cie, éditeurs, 1885, 1902.
- LAGARDE, André; MICHARD, Laurent, *XVI-e siècle. Les grands auteurs français du Programme*, II, Bordas, Paris, 1970.
- LEFAIVRE, Liane, *Leon Battista Alberti's Hypnerotomachia Poliphili: Re-Cognizing the Architectural Body in the Early Italian Renaissance*, Cambridge, MIT Press, 1997.
- MAXIM, Mihai (et al), *Istoria românilor*, vol. IV: *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”*, București, Editura Enciclopedică, 2001.
- METEȘ, Ștefan, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria*, vol. I (Până la 1698), ediția a II[-a], revăzută și întregită cu 115 ilustrații, Sibiu, Editura Librăriei Arhidiecezane, 1935.
- NEUMANN, Victor, *Tentația lui homo-europaes. Geneza spiritului modern în Europa Centrală și de Sud-Est*, București, Editura Științifică, 1991.
- OLTEAN, Vasile, *Școala românească din Șcheii Brașovului*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.
- PĂCLIȘANU, Zenovie, *Legăturile Românilor ardeleni cu reformațiunea în veacul al XVI[-lea] și al XVII[-lea]*, în: „Cultura creștină”, Blaj, an I, nr. 17, pp. 550-557.
- PASCU Ion; MANOLACHE Anghel; PĂRNUȚĂ Gheoghe; VERDEȘ Ion; *Istoria învățământului din România*, vol. I: *De la origini până la 1821*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1983.
- PASCU, Ștefan (sub redacția), *Istoria Clujului*, Cluj-Napoca, 1974.
- PASCU, Ștefan, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1989.
- POP, Ioan-Aurel; NÄGLER, Thomas (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. I: *Până la 1541*, Cluj-Napoca, Institutul Cultural Român, 2003.

- POP, Ioan-Aurel; NÄGLER, Thomas; MAGYARI András (coord.), *Istoria Transilvaniei*, vol. II: *De la 1541 până la 1711*, Cluj-Napoca, Academia Română / Centrul de Studii Transilvane, 2007.
- POPA, Ioan, *Învățămintul sibian. Repere istorice și documentare*, Sibiu, Editura Magister, 2007.
- PUȘCARIU, Sextil, *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ediția III-a, neschimbată, cu o bibliografie critică, un indice și 82 de ilustrații, dintre care șase planșe în culori, în afară de text, Sibiu, Tiparul și Editura Krafft&Drotleff, 1936.
- RÉGI magyarországi nyomtatványok. 1473-1600*; Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Országos Széchényi Könyvtár, 1971.
- REVÁI Nagy Lexikona*, vol. I-XX, Budapest, 1911-1927.
- ROTH, Harald, *Hermanstadt. Kleine Geschichte einer Stadt in Siebenbürgen*, Köln, Waimar, Wien, Böhlau Verlag, 2006.
- SPÂNU, Anda-Lucia, *Reprezentări grafice ale orașelor între real și imaginar*, în: „Țara Bârsei” nr. 3, 2004, pp. 149-155.
- SZEGEDI, Edit, *Nașterea și formarea identității confesionale luterane în Transilvania: între exigențe teologice și constrângeri politice*, în: „Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica”, VI, 2009, pp. 117-148.
- TEMPEA, Radu, *Istoria bisericii Șcheilor Brașovului*, publicată de Sterie Stinghe, Brașov, Ciurcu, 1899.
- TEUTSCH, Friedrich, *Kirche und Schule der Siebenbürger Sachsen in Bergangenheit und Gegenwart*, W. Krafft, Verlag Hermannstadt, 1923.
- TOCILESCU, Grigore George, *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul (1346-1603). Din arhivele orașelor Brașov și Bistrița*, în text original slav, însoțit de traducere românească, tipărite la Viena, în 1905-1906, în atelierele Adolf Holzhausen S^{-soni}, București, Librăria Cartea Românească, 1931.

2. SPECIAL REFERENCES

- ADRIAN, Victor H., *Vedute europene. Album*, București, Editura Meridiane, 1982.
- ANDREESCU, Ana, *Arta cărții. Cartea românească veche. 1508-1700*, București, Editura Capitel, 2006.
- AUDIN, Marius, *Histoire de l'imprimerie par l'image*, vol. I-II, Henri Jonquières éditeur, Paris, 1929.
- AVRIL, François (sous la direction de), *Jean Fouquet, peintre et enlumineur du XVe siècle*, Coédition Bibliothèque nationale de France / Hazan, Paris, 2003.
- BACĂRU, Livia, *Filigranele cărților tipărite la Câmpulung în secolul al XVII-lea*, în: „Studia Bibliologica”, vol. II, 1969, pp. 67-114.
- BALOGH Jolán, *Az erdélyi Renaissance*, Kolozsvár, 1943.

- BARBIER, Frédéric, *Histoire du livre*, Paris, Armand Colin, 2000.
- BELU, Sabin, *Biblioteca unui umanist transilvan mai puțin cunoscut*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca”, XXX, 1990-1991, pp. 189-198.
- BELU, Sabin, *Bodog Jozsa*, în: „Nyelv és Irodalomtudományi Közlemények”, IV, 1960, nr. 1-2, pp. 143-148.
- BIELZ, Iulius, *Contribuții la istoricul vechei legătorii de cărți din Transilvania*, Sibiu, Editura Reîntregirea, 1956.
- BINDER, Pavel, *Medici clujeni din secolul al XVI-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca”, XXX, 1990-1991, pp. 199-202.
- BINDER, Pavel, *Un fragment necunoscut al Molitvenicului coresian*, în „Limba română”, an XXII, nr. 4, 1973, pp. 301-304.
- BLÜCHER, Gebhard, *Din istoria hârtiei și a tiparului chirilic din Brașov în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în „Cumidava”, III, 1969, pp. 159-175.
- BOJAN, Teodor, *În legătură cu arhetipul Psaltirii Scheiene*, în „Lucrările sesiunii științifice din 20-21 decembrie 1972”, Cluj-Napoca, 1973, pp. 161-178.
- BORSA Gedeon, *A XVI. Századi magyarországi könyvnyomtatás részmérlege*, în „Magyar Könyvszemle”, LXXXIX, 1973, pp. 249-266.
- BRUN, Robert, *Le livre français illustré de la renaissance. Etude suivie du Catalogue de principaux livres a figures du XVIe siècle*, Éditions A. et J. Picard, Paris, 1969.
- BRUNET, Jacques-Charles, *Manuel du libraire et de l'amateur de livres*, vol. I-V, Paris, 1842-1844.
- BULUȚĂ, Gheorghe, *Scurtă istorie a editurii românești*, București, Editura Enciclopedică, 1996.
- BULUȚĂ, Gheorghe; DIMA-DRĂGAN, Corneliu, *Manuscrise miniaturate franceze în colecții din România*, Editura Meridiane, București, 1978.
- CHARTIER, Roger, *Lecturi și cititori în Franța Vechiului Regim*, traducere din limba franceza de Maria Carpov, în loc de prefață: convorbiri între Maria Carpov și Roger Chartier, București, Editura Meridiane, 1997.
- CHARTIER, Roger; MARTIN, Henri-Jean (sous la direction de) *Histoire de l'édition française, I. Le livre conquérant, Du Moyen Age au milieu du XVIIe siècle*, Fayard, Paris, 1989.
- CIOBANU, Vasile, *Tradiții și premise ale învățământului universitar din Sibiu*, în: „Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica”, VI, 2009, pp. 9-20.
- COLTA, Elena Rodica, *O colecție arădeană mai puțin cunoscută – Biblioteca franciscană de la Radna*, în „Biblioteca și Cercetarea”, Cluj-Napoca, 1986, X, pp. 313-326.
- COLTA, Elena Rodica, *Un exemplar din biblioteca istoricului maghiar Nicolaus Istvanffy (1538-1615), identificat la Arad*, în „Biblioteca și Cercetarea”, VII, Cluj-Napoca, 1983, pp. 182-187.
- CORNEANU, Emilian, *Fabricarea hârtiei la Brașov în secolul al XVI-lea*, în: Elena Helerea, Liviu Sofonea, Angela Repanovici (Ed.), „Hermeneutica. Historiae et philosophiae technicae: Lucrările sesiunii de comunicări CRIFST”, liber 1, București, Editura Universității „Transilvania”, 2004, pp. 41-47.

- CORNEANU, Emilian, *Hârtie și filigran în Brașovul secolului al XVI-lea*, în: „Noema”, nr. 1, 2004, pp. 193-199.
- COTU, Aurel, *O carte rara: Johan Honterus - Rudimenta cosmographica*, în: *Târgoviste, cetate a culturii românești. P I, Studii și cercetări bibliofile*, București, 1974, pp. 235-245.
- CSAPODI-GÁRDONYI Klara; *Die Bibliothek des Erzbischofs Johannes Vitéz*, în : Gutenberg-Jahrbuch, 1973, pp. 441-447.
- CSAPODI-GÁRDONYI Klara; *Die Bibliothek des Johannes Vitéz*, Budapest, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. DAHL, Svend, *Histoire du livre. De l'Antiquité à nos jours*, preface de Julien Cain, ouvrage illustré de 170 figures, seconde édition revue et augmentée, Éditions Poinat, Paris, 1960.
- CURTICEAN, Doina, *Postincunabula în colecțiile Bibliotecii academice clujene (1501-1520). I*, în „Biblioteca și Cercetarea”, XVII, Cluj-Napoca, 1993, pp. 9-[15].
- DAHL, Svend, *Histoire du livre de l'Antiquité à nos jours*, préface de Julien Cain, seconde édition revue et augmentée, Éditions Poinat, Paris, 1960.
- DAMIAN, Elena, *Sebastian Gryphe – tipograf (I-II)*, în „Biblioteca și cercetarea”, XIX-XX, 1995-1996, Cluj-Napoca, pp. 16-20 (I), 42-46 (II).
- DANKANITS Adám, *L'oeuvre d'Erasm en Transylvanie*, în „Revue roumaine d'histoire”, an IX, 1970, nr. 1, pp. 143-146.
- DEGEORGE, Léon, în *La Maison Plantin à Anvers*, troisième éditions, Librairie de Firmin-Didot et Cie, Paris, 1886.
- DELALAIN, Paul, *Les libraires et imprimeurs de l'Académie française, de 1634 à 1793*, A. Picard et fils, Paris, 1907.
- DEMÉNY Lajos în *Le premier texte roumain imprimé*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 3, 1965, pp. 385-412.
- DEMÉNY Lajos; DEMÉNY, Lidia A., *Carte, tipar și societate la români în secolul al XVI-lea*. Studii, articole, comunicări, introducere de Dan Simionescu, București, Editura Kriterion, 1986.
- DEMÉNY Ludovic, *Primul text românesc imprimat*, în: „Revista bibliotecilor”, an XIX, nr. 6, 1966, pp. 344-349.
- DEMÉNY, Lajos; SIMIONESCU, Dan, *Un capitol important din vechea cultură românească (Teatraevanghelul, Sibiu, 1546)*, în „Studii și cercetări de documentare și bibliologie”, nr. 1, 1965 (Supliment), p. 9.
- DENSUȘIANU Aron, *Catehismul românesc din anul 1544*, în „Revista critică literară”, II, 1894, pp. 260-263.
- DOROBANT, Elena, *Carte veche în Biblioteca Județeană Bistrița-Năsăud. Secolele XV-XVII*, vol. I, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2005.
- DRĂGANU, Nicolae, *Cei dintâi studenți români ardeleni la universitățile apusene*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, IV, București, 1926-1927.
- DRĂGANU, Nicolae, *Mihail Halici (Contribuții la istoria culturală românească din sec. XVII)*, în „Dacoromania”, an IV, p. I, Cluj, 1927, pp. 77-168.

- DRUMMOND, H. J. H., *A Short-Title Catalogue of Books Printed on the Continent of Europe, 1501-1600*, in *Aberdeen University Library*, Oxford University Press, 1979.
- DUDAȘ, Florian, *Vechi cărți românești călătore*, București, Editura Sport-Turism, 1987.
- DUMITRU, Silvia, *Ediții frobeniene în fondurile Bibliotecii Centrale Universitare Cluj-Napoca*, în „Biblioteca și Cercetarea”, Cluj-Napoca, III, 1979, pp. 116-125.
- DUPONT, Paul, *Histoire de l'imprimerie*, Paris, L'Harmattan, 1998.
- DUȚĂ, Victor, *Călătorie în lumea scrierii și a tiparului*, București, Editura Sport-Turism, 1988.
- DUȚĂ, Victor, *Călătorie în lumea scrierii și a tiparului*, Editura Sport Turism, București, 1988.
- ERICH, Agnes, *Istoria cărții de la semnele mnemotehnice la cartea electronică*, Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2008.
- ERICH, Agnes, *Istoria tiparului românesc de la începuturi până la apariția marilor edituri comerciale*, Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2006.
- FEBVRE, Lucien; MARTIN, Henri-Jean, *L'apparition du livre*, Éditions Albin Michel, Paris, 1971.
- FIRMIN-DIDOT, Ambroise, *Essais typographique et bibliographique sur l'histoire de la gravure sur bois*, Paris, 1863.
- FLOCON, Albert, *Universul cărților. Studiu istoric de la origini până la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, traducere de Radu Berceanu, cu o postfață de Barbu Theodorescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 112.
- FURDUI, Titus, *Date noi privitoare la Tâlcul evangheliilor și Molitvenicul românesc ale lui Coresi*, în „Biblioteca și Cercetarea”, Cluj-Napoca, II, 1980, pp. 20-54.
- GAFTON, Alexandru; ARVINTE, Vasile, *Palia de la Orăștie (1582)*, vol. II: *Studii*, indice de Sorin Guia, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007.
- GECK, Elisabeth, *Gutenberg și arta tiparului*, traducere de Emeric Deutsch, prefață de Dan Dumitrescu, București, Editura Meridiane, 1979.
- GEORGE, Jean; GRAESSE, Théodore, *Trésor de livres rares et précieux ou Nouveau dictionnaire bibliographique*, R. Kuntze, Dresde, 1859-1869.
- GHERMAN, Mihai, *Tiparul din secolul al XVI-lea, între meșteșug și artă*, în *Biblioteca și cercetarea*, vol. IV, Cluj-Napoca, Biblioteca Academiei Române, 1980.
- GHEȚIE Ion, *Fragmentul Teodorescu*, în: Idem (coord.), *Texte românești din secolul al XVI-lea*, București, Editura Academiei RSR, 1982, pp. 285-298.
- GHEȚIE, Ion, *Coresi și Reforma în lumina unor cercetări noi*, în „Studii și cercetări lingvistice”, an XVIII, 1967, nr. 2, pp. 231-238.
- GHEȚIE, Ion, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, Editura Academiei RSR, 1974.
- GHEȚIE, Ion; MAREȘ, Alexandru, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, București, Editura Minerva, 1994.
- GHEȚIE, Ion; MAREȘ, Alexandru, *Originile scrisului în limba română*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985.

- GIURA, Maura Geraldina, *Colecționari și biblioteci din Transilvania în sec. XVI-XVIII*, în: „Studia Universitatis Cibiniensis. Series Historica”, I, 2004, pp. 173-189.
- GLÜCK, Eugen, *Contribuții noi cu privire la circulația cărții umaniste în Țările Române*, în „Biblioteca și Cercetarea”, XIII, Cluj-Napoca, 1989, pp. 211-217.
- GLÜCK, Eugen, *Noi contribuții la circulația cărții umaniste în țara noastră*, în „Biblioteca și Cercetarea”, XIV, Cluj-Napoca, 1990, pp. 96-100.
- GOLDENBERG, Samuil, *Moara de hârtie din Sibiu în secolul al XVI-lea*, în: „Studii”, nr. 1, 1960, pp. 113-118.
- GOLDENBERG, Samuil, *Știri din sec. XVI despre Anvers*, în: „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj”, VII, 1964, pp. 327-328.
- GÖLNER, Carol, *Din istoricul unor biblioteci feudale ale sașilor din Sibiu*, în „Studii și cercetări de bibliologie”, nr. 5, 1963, pp. 221-229.
- GÖLNER, Carol, *Johannes Honterus – animator al culturii umaniste*, în „Revista Bibliotecilor”, XXVI, nr. 5, 1973, pp. 304-305.
- GROSS, Julius, *Zur ältesten Geschichte der Kronstädter Gymnasialbibliothek*, în „Archiv des Vereins”, Sibiu, vol. 24, 1888.
- GYÖRGY Lajos, *A kolozsvári római katolicus Lyceum könyvtár története. 1579-1948*, Budapest, Argumentum, 1994.
- HAȘDEU, Bogdan Petriceicu, *Psaltirea din 1577*, Ediția Academiei Române, București, 1885.
- HERING, Elisabeth, *Povestea scrisului*, București, 1960.
- HERVAL, Ferenc, *L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVI-e siècle*, în: „Magyar Könyvszemle”, nr. 3, 1965, pp. 201-216.
- HINMAN, Charlton. *The Printing and Proof-Reading of the First Folio*, the Clarendon Press, Oxford, 1963.
- HONTERUS, Johannes, *Rudimenta Cosmographica. Elementele Coosmografiei Brașov 1542*, textul original latin și traducerea în limba română de Valeria Căliman, cu o introducere de Paul Binder și Gernot Nussbächer, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1988.
- HORVÁTH János, *Az irodalmi műveltség megaszlása. Magyar slumanizmus*, Budapest, Magyar Szemle Társaságot, 1935.
- HUTTMANN, Arnold; BINDER, Pavel, *Contribuții la cunoașterea vieții și activității diacului Lorinț*, în „Studii de limbă literară și filologie”, II, 1972, pp. 247-257.
- IORGA, Nicolae, (et al.), *Palia de la Orăștie. 1582-1982. Studii și cercetări de istorie a limbii și literaturii române*, București, Editura Eminescu, 1984.
- ITTU, Constantin, *Tainele Bibliotecii Brukenthal*, ediția a II-a revizuită și augmentată de autor, Alba Iulia, Editura „Altip”, 2007.
- JAKLOVSKY, Mariana, *Finalul cărților românești tipărite în secolul al XVI-lea*, în: „Revista Bibliotecii Naționale a României”, nr. 1, 2001, pp. 64-65.
- JAKÓ Klára, *Az első kolozsvári egyetemi könyvtár története és állományának rekonstrukciója 1579-1606*, în: „Erdélyi Könyvesházak”, I, Szeged, SA Scriptum KFT, 1991.
- JAKÓ Klára, *Din istoricul primei biblioteci universitare din Cluj (1579-1603)*, în: „Comunicări ale cercurilor științifice studentești. Istorie II”, Cluj-Napoca, 1984, pp. 55-62.

- JAKÓ Klára, *Egyetemi és Akadémiai Könyvtár, Kolozsvár*, în „Aetas”, 1993, nr. 3, pp. 210-211.
- JAKÓ Zsigmond, *Írás könyv, értelmiség. Tanulmányok Erdély történelméhez*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1976.
- JAKÓ Zsigmond, *Philobiblon transilvan*, cu o introducere de Virgil Câdea, Editura Kriterion, București, 1977.
- JAKÓ Zsigmond; MANOLESCU, Radu, *Scrierea latină în evul mediu*, București, Editura Științifică, 1971.
- JAKÓ, Zsigmond, *Filigrane transilvănene din secolul al XVI-lea*, În: „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Seria Historia”. XIII, fasc. 1, 1968, pp. 3-19.
- JAKÓ, Zsigmond, *Începuturile fabricării hârtiei în țara noastră (I). Morile de hârtie din Brașov și Cluj în secolul al XVI-lea*, în „Revista bibliotecilor”, nr. 3, 1970, pp. 177-181.
- JAKÓ, Zsigmond, *Începuturile fabricării hârtiei în țara noastră (II). Moara de hârtie din Sibiu și problema fabricării hârtiei în Moldova în secolul al XVI-lea*, în „Revista bibliotecilor”, nr. 6, 1970, pp. 369-373.
- KATZ, Bill (Edited by), *A History of Book Illustration: 29 points of view*, New York & London, The Scarecrow Press, Inc., Metuchen, 1994.
- KLECKER, Elisabeth, *Des signes muets aux emblèmes chanteurs: les Emblemata d'Alciat et l'emblématique*, în: „Littérature”, n° 145, 2007, pp. 23-52.
- LABARRE, Albert, *Histoire du livre*, Presses Universitaires de France, Paris, 1970.
- MANGUEL, Alberto, *Istoria lecturii*, traducere din limba engleză: Alexandru Vlad, București, Editura Nemira, 2011.
- MAREȘ, Alexandru, *Câteva observații în legătură cu probabilitatea de datare prin filigrane*, în: „Limba română”, nr. 4, 1973, pp. 305-308.
- MAREȘ, Alexandru, *Data tipăririi Catehismului calvin: 1640 sau 1642?*, în: „Limba Română”, nr. 6, 1974, pp. 541-542.
- MAREȘ, Alexandru, *În legătură cu activitatea tipografică a diacului Lorinț*, in: „Limba română”, an XIX, 1970, nr. 2, pp. 129-137.
- MAREȘ, Alexandru, *Primul meșter de hârtie din Țările Române*, „Limba română”, an XXII, 1973, pp. 59-62.
- MARTIN, Henri-Jean, *Cartea și civilizația scrisă*, Paris, 1968 (text dactilografiat).
- MARTIN, Henri-Jean, *Un projet de réforme de l'imprimerie parisienne en 1645*, în *Humanisme actif*. Mélanges d'ert et de littérature offerts à Julien Cain, vol. I-II, preface par Étienne Dennery, Éditeurs Herman, Paris, 1964.
- MĂRZA Eva, *Identificarea unui postincunabul: Johannes Heroltus, „Sermones Discipuli de Tempore et Sanctis”*, Nürnberg, 1502, în „Biblioteca și Cercetarea”, Cluj-Napoca, V, 1981, pp. 230-235.
- MĂRZA, Eva, *Din istoria tiparului românesc. Tipografia de la Alba Iulia. 1577-1702*, Sibiu, Editura Imago, 1998.

- MENSCHENDORFER, Hans; MITTELSTRASS, Otto (bearbeitet von), *Siebenbürgen auf alten Karten: Lazarus Tannstetter 1528, Johannes Honterus 1532, Wolfgang Lazius 1552/56*, Heidelberg, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde, 1996.
- MIEDEMA, Hessel, *The Term Emblema in Alciati*, in: „Journal of the Warburg and Courtauld Institutes”, 31, 1964, pp. 234-250.
- MITU, Mihai, *O tipăritură din prima jumătate a secolului al XVI-lea și reverberațiile ei transilvănene*, în „Biblioteca și cercetarea”, Cluj-Napoca, X, p. 75-90.
- MOLIN, Virgil, *Interpretări noi în legătură cu Catehismul de la Sibiu*, in: „Mitropolia Ardealului”, nr. 1-2, 1960, pp. 36-54.
- MUCKENHAUPT Erszébet, *Acsíksomlyói Ferences könyvtár kincsei. Köyvleletek 1980-1985*, Budapest-Kolozsvár, Balassi Kiadó-Polis Könyvkiadó, 1999.
- MUREȘANU, Camil, *Istoria scrierii, a cărții și a tiparului*, Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai”, 1995.
- NUSSBÄCHER, Gernot, *Contribuții la istoricul bibliotecii lui Honterus*, în: „Revista bibliotecilor”, XXVI, 1973, nr. 12, pp. 742-745.
- NUSSBÄCHER, Gernolt, *Date privind istoricul morii dde hârtie din Lancrem*, în: „Apulum”, XV, 1977, pp. 682-691.
- NUSSBÄCHER, Gernot, *Johannes Honterus. Sein Leben und Werk im Bild*, Bukarest, Kriterion Verlag, 1978.
- NUSSBÄCHER, Gernot, *Moara de hârtie din Brașov în secolul al XVI-lea*, în: „Cumidava”, nr. 1, 1979-1980, pp. 54-69.
- NUSSBÄCHER, Gernot, *Moara de hârtie din Sibiu*, în: „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca”, XII, 1979, pp. 279-286.
- OLTEAN, Vasile, *Izvoare coresiene*, in: *Valori bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare*, vol. II, 1983, pp. 243-250.
- OLTEANU, Virgil, *Din istoria și arta cărții. Lexicon*, Editura Enciclopedică, București, 1992.
- ONU, Liviu, *Precizări în legătură cu câteva fragmente găsite recent din Molitvenicul lui Coresi*, în: „Limba română”, an XXII, nr. 5, 1973, pp. 453-466.
- PALL, Francisc, *Cu privire la activitatea de tipograf a lui Coresi. (O știre din 1570)*, in: „Studii și cercetări de bibliologie”, III, București, Editura Academiei RPR, 1960, pp. 261-272.
- PAMFIL, Viorica (ediție îngrijită de), *Palia de la Orăștie. 1581-1582*, București, Editura Academiei R.S.R., 1968.
- PANAITESCU, P.P., *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, Editura Academiei RPR, 1965.
- PAPACOSTEA-DANIELOPOLU, Cornelia; DEMÉNY, Lidia, *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană (Secolele XVII-XIX)*, București, Editura Eminescu, 1985.
- PAVEL, Eugen, *Carte și tipar la Bălgrad (1567-1702)*, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.
- PAVEL, Eugen, *Meșteri tipografi bălgrădeni între 1564-1702*, în: „Apulum”, XVII, 1979, pp. 299-309.

- PINTEA, Emil, *Autori italieni în ediții din secolele XVI-XVIII existente în biblioteca academică chujeană*, în: „Biblioteca și Cercetarea”, XIII, Cluj-Napoca, 1989, pp. 170-191.
- PÎCLIȘANU, Zenovie, *Câteva contribuții la istoria mănăstirii din Perii Maramureșului*, în: *Închinare lui Nicolae Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, bibliografia operei lui N. Iorga: Ștefan Meteș, Cluj, Editura Institutului de Istorie Universală, 1931.
- PROCOPOVICI, Alexandru, *De la Coresi diaconul la Teofil mitropolitul lui Matei Basarab*, în *Omagiul lui I. Bianu*, București, 1927.
- PUIU, Sidonia, *Circulația cărților lui Georgius Agricola în Transilvania*, în: „Biblioteca și cercetarea”, XVIII, Cluj-Napoca, 1994, pp. 5-13.
- PUTNAM, Geo. Haven, *Books and their makers during the Middle Ages*, vol. I-II, New-York, Hillary House Publishers Ltd, 1962.
- RAB Laura-Mihaela, *Brașovul secolului al XVI-lea – Important centru al tiparului central și est-european*, în: Elena Helerea, Liviu Sofonea, Angela Repanovici (Ed.), „Hermeneutica. Historiae et philosophiae technicae: Lucrările sesiunii de comunicări CRIFST”, liber 1, București, Editura Universității „Transilvania”, 2004, pp. 145-153.
- RĂPĂ-BUICLIU, Dan, *Cartea românească veche: Studia bibliologica*, Galați, Editura Alma, 1999.
- ROUVEYRE, Edouard, *Cunoștințe necesare unui bibliofil (II)*, în: „Biblioteca Bucureștilor”, nr. 8, 2004, pp. 29-34.
- SELEJAN, Anna, *Carte rară și prețioasă. Catalog*, vol. I: *sec XVI-XVII*, Sibiu, 1991.
- SIMIONESCU Dan; BULUȚĂ, Gheorghe, *Scurtă istorie a cărții românești*, [București], Editura Demiurg, 1994.
- SIMIONESCU, Dan, *Catehismul sibian*, în: „Arhiva românească”, 1945-1946, pp. 88-98.
- SIMIONESCU, Dan; BULUȚĂ, Gheorghe, *Pagini din istoria cărții românești*, București, Editura Ion Creangă, 1981.
- SIMON, Zsolt, *Primele tipărituri din Transilvania (Sibiu, 1525)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Barițiu»”, tom. XLVI, 2007, pp. 89-106.
- SOLTÉSZ Zoltánné, *Hans Sebald Beham metszeteinek útmutatása egy XVI. Századi csonka perikópás könyv meghatározásánál*, în: „Az Országos Széchényi Könyvtár Evkönyve”, Budapest, 1959, pp. 190-201.
- SPIELMANN Mihály, *Operele lui Erasmus de Rotterdam la Târgu Mureș*, în „Biblioteca și Cercetarea”, Cluj-Napoca, XI, 1987, pp. 252-267.
- STANCIU, Ilie, *Călătorie în lumea cărții: mică enciclopedie ilustrată*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1970.
- STEINBERG, S.H., *Five Hundred Years of Printing*, new edition, revised by John Trevitt, London, The British Library, 1996.
- SUB SEMNUL lui Clio. *Omagiul Acad. Prof. Ștefan Pascu (la 60 de ani)*, Cluj, [s.n.], 1974.
- SULICĂ, Nicolae, *Coresi scriitor sau tipograf?*, în: „Gazeta Transilvaniei”, 1901, nr. 202, p. 1 și nr. 208, p. 2.

- SULICĂ, Nicolae, *O nouă publicație românească din secolul al XVI-lea: liturghia diaconului Coresi, tipărită la Brașov, în 1570*, în: *Șoimii*, III, nr. 9-10, Târgu Mureș, 1927, pp. 24-38.
- SZEGEDI Gergely, *Énekes könyve XVI. századbeli román fordításban. Protestáns hatások a hazai románságra*, Budapest, 1911.
- TÂRGOVIȘTE - *cetate a culturii românești: studii și cercetări de bibliofilie* (Lucrările sesiunii științifice din 21-23 decembrie 1972), București, Editura Litera, 1974.
- THEODORESCU, Mirela, *O copie ardeleană fragmentară a Psaltirii în versuri a mitropolitului Dosoftei*, în: „Limba română”, XVII, nr. 5, 1969, pp. 449-456.
- TOMESCU, Mircea, *Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918*, București, Editura Științifică, 1968.
- TONK Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a középkorban*, Bukarest, Kriterion Könyvkiado, 1979.
- URS, Adela Otilia, *Diaconul Coresi. Monografie și antologie de texte* (teză de doctorat), Cluj-Napoca, 2009.
- URSUȚIU, Maria, *Tipărituri clujene din secolul al XVI-lea în colecțiile Bibliotecii Filialei Cluj-Napoca a Academiei R.R. România*, în: „Biblioteca și Cercetarea”, Cluj-Napoca, nr. IX, 1985, pp. 165-172.
- V. ECSEDY Judit, *A régi magyarországi nyomdák betűi és díszei. 1473-1600*, Budapest, Balassi Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár, (col. „Hungaria Typographica”, I), 2004.
- VALORI *bibliofile din patrimoniul cultural național. Cercetare și valorificare*, Muzeul Județean Vâlcea, Râmnicu Vâlcea, 1980.
- VARLAAM, *Opere. Răspunsul împotriva Catihismului calvinesc*, ediție critică, studiu filologic și studiu lingvistic de Mirela Teodorescu, București, Editura Minerva, 1984.
- VERVLIET, Hendrik D.L. (edited and introduced by), *Post-incunabula and their publishers in the Low Countries. A selection based on Wouter Nijhoff's L'art typographique*, Hague, Martinus Nijhoff, 1979.
- VEZIN, Jean, *La fabrication du manuscrit*, în: *Histoire de l'édition française. Le Livre conquérant. Du Moyen Age au milieu du XVIIe siècle*, sous la direction de Roger Chartier et Henri-Jean Martin, Fayard / Promodis, 1989.

3. CATALOGUES

- ADAMS, H. M., *Catalogue of Books printed on the Continent of Europe, 1501-1600 in Cambridge libraries*, vol. I-II, Cambridge University Press, 1967.
- BIBLIOGRAFIA românească veche (BRV), I-IV, întocmită de I. Bianu, N. Hodoș, D. Simionescu, București, 1903-1944.
- CATALOGUE of Books printed in the XVth century now in the British Museum (BMC), parts I-VIII, litographic reprint, London, British Museum, 1963.
- COPINGER, W.A., Supplement to Hain's *Repertorium bibliographicum or collections towards a new edition of that work* (HC). In two parts. The first containing nearly 7000 corrections of and additions to the collations of works described or mentioned by

- Hain: The second, a list with numerous collations and bibliographical particulars of nearly 6000 volumes printed in the fifteenth-century, not referred to by Hain. P I-II (vol. I-II) With addenda to pars I and II. And Index by Konrad Burger. Milano, Görlich, 1950.
- DOKOUPIL, Vladislav, *Catalogi librorum saec. XVI typis impressorum, qui in bibliothecis, quae ad Bibliothecam Universitatis Brunensis pertinent asservantur*, Brno, 1959-1977.
- GESAMTKATALOG der Wiegendrucke. Herausgegeben von der Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke (GW). Band. I-X (Lief.1). Leipzig-Stuttgart-Berlin, Hiersemann-Akademie Verlag, 1925-1992.
- HAIN, Ludovicus. *Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes ab arte typographica inventa usque ad annum MD. Typis expressi ordine alphabetico vel simpliciter enumerantur vel adcuratius recensentur* (H). Vol. I-II (4P.) Milano, Görlich, 1948.
- MOSORA, Elena; Hanga, Doina, *Catalogul incunabilelor*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1979.
- OLTEAN, Vasile, *Catalog de carte veche din Șcheii Brașovului*, Iași, Editura Edict, 2004.
- RĂPĂ-BUICLIU, Dan, *Bibliografia românească veche. Additamenta*, I (1536-1830), cuvânt înainte de Dan Simionescu, indice de Mariana Jaklovszky, Bogdan Victor Toader, Editura Alma, Galați, 2000.
- RÉGI Magyarországi Nyomtatványok I (RMNY I), 1473-1600, Budapest, 1971.
- RÉGI Magyarországi Nyomtatványok II (RMNY II), 1601-1635, Budapest, 1983.
- RÉGI Magyarországi Nyomtatványok III (RMNY III), 1636-1655, Budapest, 2000.
- SAJÓ Géza et SOLTÉSZ Erzsébet. *Catalogus incunabulorum que in bibliothecis publicis Hungariae asservantur* (CIH). Vol. I-II. Budapestini, 1970.
- SCHATZ, Elena-Maria; STOICA, Robertina, *Catalogul colectiv al incunabilelor din România*, București, CIMEC – Institutul de Memorie Culturală, 2007.
- SCHATZ, Elena-Maria, *Incunabile. Catalogul colecției de incunabile*, București, Biblioteca Națională a României, 1995.
- SIPOS Gabor (Ed.), *A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár RMK-Gyűjteményeinek Katalógusa*, Cluj-Napoca Scientia Kiadó / Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei Române, Kolozsvár, 2004.